

SOCIALINĖS TIKROVĖS IR SĄMONINGUMO SANTYKIO KLAUSIMU

Su socialistinės revoliucijos pergale prasidėjo esminiai kokybiniai pakitimai visuomenės ir atskiro žmogaus dvasiniame gyvenime. Socialistinio gamybos būdo, marksistinės-lenininės ideologijos veikiami formuojasi komunistinė visuomeninė psichologija, moralė. Aukštas socialistinis sąmoningumas yra pagrindinė mūsų šalies darbo žmonių dvasinio pasaulio savybė, kuri padeda sparčiau ir sėkmingiau spręsti didingus komunistinės visuomenės statybos uždavinius.

Tačiau socialistinis sąmoningumas dar netapo visų mūsų šalies darbo žmonių dvasinio gyvenimo bruožu. Šalia reiškinų, žyminčių mūsų visuomenės dvasinio gyvenimo pažangą, dar egzistuoja amoralumas ir veltėdžiavimas, privačiasavininkiškos pažiūros ir visa eilė kitų neigiamų reiškinų, stabdančių komunistinio statybos. Norint juos pašalinti, labai svarbu surasti šių neigiamų reiškinų priežastis, nustatyti pagrindinius žmogaus dvasinio pasaulio formavimosi dėsningumus.

K. Marksas sąmonės formavimosi procesą traktuoja kaip objektyvų procesą, kuriame būtis apsprendžia sąmonę. Tačiau K. Marksas niekada neanalizavo būties ir sąmonės savitarpio santykį kaip vienašališką procesą, jis išvėlgė jame gilią dialektiką. K. Marksas teigė, kad ir sąmonė daro grįžtamąjį poveikį būčiai.

Toks požiūris ir yra marksistinės žmogaus dvasinio pasaulio formavimosi analizės metodologijos pagrindas.

Žmogaus dvasinio pasaulio formavimąsi ir vystymąsi lemia visuomeninė būtis, konkrečios materialinės žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos. Tačiau visuomeninės būties poveikį sąmonės formavimuisi negalima suabsoliutinti, suautomatinti. Greita objektyvaus visuomeninės būties poveikio žmogaus dvasinio pasaulio formavimuisi vyksta kryptingas auklėjamasis darbas. Taigi žmogaus dvasinis pasaulis formuojasi, iš esmės veikiant dviem veiksniams: objektyviai veikiant visuomeninei būčiai ir subjektyviai — ideologijai.

Auklėjamojo darbo sėkmė daug priklauso nuo to, kaip atsižvelgiama į objektyvų visuomeninės būties poveikį žmogaus dvasinio pasaulio formavimosi procesui. Kad ideologinis darbas būtų veiksmingesnis, reikia

moksliskai analizuoti socialinę tikrovę. Tada galima nustatyti, kokios visuomeninio gyvenimo grandys, konkretūs veiklos barai giliausiai veikia žmogaus sąmonėjimo procesą, kas jį stabdo. Socialinės tikrovės analizė duoda galimybę nustatyti neigiamų reiškinių, antisuomeninių poelgių šaknis ir priežastis, taip pat orientuotis, kaip jas greičiau pašalinti, užkirsti kelią jų reiškinių plitimui. Tačiau, tiriant socialinį organizmą, kaip sudėtingiausią mokslo objektą, negalima pasinaudoti laboratorinėmis sąlygomis eksperimentams, nes jų nėra. Išvados, kurios panaudojamos praktikoje, daro įtaką žmonių gyvenimui, todėl ypač svarbus objektyvumas ir tikslumas.

Socialinė tikrovė arba visuomeninis gyvenimas yra visuminės gamybinės, visuomeninės žmonių veiklos ir dvasinio žmonių gyvenimo vienybė. Kitaip tariant, socialinė tikrovė yra visuomeninės būties ir visuomeninės sąmonės sąveikos ir savitarpio sąlygotumo rezultatas.

Paprastai visuomeninę būtį suprantame kaip realaus žmonių gyvenimo visumą, jų praktinę veiklą, visuomeninius santykius. Tačiau reikia pasakyti, kad tokia nekatégorinė visuomeninės būties sąvoka neatskleidžia visuomeninių santykių struktūros, neleidžia nustatyti pagrindinės žmonių praktinės veiklos pusės. Visuomenės gyvenime yra žmonių santykiai, kurie atsiranda kaip jų betarpiškos materialinės veiklos rezultatas. Tai — gamybiniai ir šeimos santykiai. Ir yra santykiai, kurie nesuję su betarpiška materialine veikla, o tikrai priklauso nuo jos — tai ideologiniai santykiai.

K. Marksas ir F. Engelsas, apibrėždami savą istorijos koncepciją, dar „Vokiečių ideologijoje“ rašė, kad pirmoji „kiekvieno žmogiškojo egzistavimo, vadinasi, ir kiekvienos istorijos“ prielaida yra tokia: „žmonės turi turėti galimybę gyventi, kad įstengtų „kurti istoriją“¹. Jau pirmą kartą dėstydami savo pažiūras į istoriją, Marksas ir Engelsas nuo empirinės būties (kaip betarpiško visuomenės gyvenimo) sąvokos pereina prie abstrakčios teorinės būties (kaip „gyvenimo gamybos“) sąvokos, iš vienos pusės, ir materialinių visuomeninių santykių — iš kitos.

Dvasinis visuomenės gyvenimas suponuoja visą žmogiškojo proto veiklos visumą ir daugiapusiškumą tiek istoriniame, tiek šiuolaikiniame plane. Tai visuomeninės būties atspindėjimas individualia ir visuomenine sąmone, kurios pasireiškia moksle, ideologijoje, visuomeninėje ir individualioje psichologijoje.

Betarpišką įtaką sąmonės vystymuisi daro materialiniai visuomeniniai santykiai ir pirmiausia — gamybiniai. Pastarieji yra toji bazė, ant kurios išauga visų visuomeninių įstaigų ir institutų, taip pat idėjų antstatas. Žinoma, tai nėra paprastas atspindėjimas. Būtis neatsispindi žmonių sąmo-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 26.

nėje kaip kopija; vyraujančios ideologijos, istoriškai sukauptų dvasinių turtų, mokslo ir kultūros poveikyje šis atspindys patiria įvairius pakitimus, ne visada adekvatiškus besivystančios visuomeninės būties atžvilgiu. Tačiau pažinimo procese, sąmonės formavimosi procese visuomeninė būtis yra pagrindinis socialinės tikrovės momentas ir vaidina lemiamą vaidmenį.

Žmogus suvokia socialinę tikrovę paprastai kaip visumą, bet atskiri socialinės tikrovės elementai, kaip materialiniai ir ideologiniai santykiai, daro nevienodą įtaką jo sąmonės formavimuisi. Materialinius socialinės tikrovės elementus atskiras žmogus suvokia ne abstrakčiai, o taip, kaip jie pasireiškia konkrečiomis jo materialinio gyvenimo sąlygomis.

Žmogus bręsta ir formuojasi ne izoliuotai nuo visuomenės, bet pastarosios poveikyje, visuomeninių santykių įtakoje. Į šiuos santykius kiekvienas žmogus patenka nepriklausomai nuo jo valios: jis kuria materialines ir dvasines vertybes, dalyvauja visuomeniniame gyvenime, palaiko daugybę ryšių ir santykių su kitais žmonėmis, valstybiniais organais ir visuomeninėmis įstaigomis. Šių santykių pobūdis iš esmės ir lemia asmenybės formavimąsi. Taigi visuomeniniai santykiai pasireiškia kaip objektyvus, lemiamas asmenybės formavimo ir viso auklėjamojo darbo pagrindas.

Markizmas neneigia ir tų įgimtų žmogaus savybių, kurios priklauso nuo žmogaus fiziologinės sandaros, jo temperamento bruožų. Tačiau šios savybės pasireiškia tik kaip asmenybės savitumas, bet ne jos esmė. Labai dažnai žmonės su vienoda fiziologine struktūra, panašiais temperamentais, veikiami skirtingų socialinių veiksnių, tampa asmenybėmis su visiškai priešingomis pažiūromis ir siekimais. Arba atvirkščiai — panašios sąlygos gimdo skirtingas asmenybes. Žmogaus pažiūros, nuotaikos, idealai, interesai ir siekimai, jo psichologinis veidas, visos jo veiklos kryptys ir pobūdis, jo asmeninis likimas yra veikiami konkrečios socialinės aplinkos.

Formuojantis sąmonei, ne mažiau svarbų vaidmenį vaidina ir kiti visuomeniniai santykiai. Svarbi vieta tenka politiniams santykiams, kaip ryškiausiems ideologiniams santykiams, nes jie apibrėžia demokratijos mastą, t. y. politines laisves, atskiro visuomenės nario vietą ir vaidmenį politiniame gyvenime. Šių santykių sudėtingumas mūsų visuomenėje pasireiškia ir tuo, kad jų tiesioginė įtaka neapsiriboja konkrečiu pasireiškimu žmogaus gyvenimo sferoje. Mūsų visuomenėje sunku rasti žmogų, nesidominčią valstybės politika, įvykiais visame pasaulyje. Žinoma, žmonės nesitenkina pranešimais ir įvertinimais, kurie pateikiami masinės informacijos kanalais; jie patys samprotauja, vertina, daro apibendrinimus konkrečios socialinės tikrovės pažinimo pagrindu.

Labai plataus diapazono visuomeniniai santykiai įvairiai veikia žmogaus sąmonę. Net šeima, mažiausia visuomeninių santykių ląstelė, vaidina svarbų vaidmenį. Šeimoje vyraujantys santykiai — abipusė pagarba ir meilė ar savitarpio supratimo stoka ir nesantaika — sukelia atitinkamus žmogaus psichikos niuansus.

Žmonės gali veikti ir veikia sąmoningai, nė nesuvokdami determinuojančio visuomeninių santykių poveikio. „Niekados to nebuvo,— rašė V. Leninas,— o ir dabar to nėra, kad visuomenės nariai išivaizduotų visumą tų visuomeninių santykių, kuriuose jie gyvena, kaip kažką apibrėžtą, ištisą, persunktą tam tikro Prado; priešingai, masė nesąmoningai prisitaiko prie šių santykių ir tiek nesupranta jų, kaip ypatingų istorinių visuomeninių santykių, kad, pvz., mainų santykiai, kuriuose žmonės gyveno daug amžių, buvo išaiškinti tik pačiu pastaruoju metu“².

Taigi įvairios atskirų žmonių pažiūros ir sprendimai, priklausą daugiausia nuo konkrečių jų gyvenimo sąlygų, nesudaro darnios sistemos ir nėra gilus konkrečios klasės, visos visuomenės visuomeninių santykių esmės atspindys.

Objektyvaus tikrovės atspindėjimo klausimas tiesiog susijęs su ideologijos ir mokslo sąryšio klausimu. Kaip ideologija, taip ir mokslas yra žmogaus dvasinės veiklos rūšys, sąlygojamos būties ir turinčios santykinį savarankiškumą jos atžvilgiu. Mokslas ir ideologija iš pagrindų skiriasi savo visuomeninėmis funkcijomis. Mokslas yra „visuotinis dvasinis visuomeninio išsivystymo produktas“ arba „visuotinio istorinio išsivystymo abstraktus rezultatas“³. Kitaip sakant, mokslas — nuolat besivystanti žinių sistema apie gamtos ir visuomenės vystymosi dėsningumus, tarnaujanti tikslingam gamtos ir visuomenės pertvarkymui. Mokslas turi dar vieną ypatingą savybę — gamybos sferoje jis tampa tiesiogine gamybine jėga. O ideologija yra teorinė tam tikrų klasių interesų išraiška ir tarnauja teoriniu ginklu klasinėje kovoje.

Pagrindinė mūsų visuomenės ideologinės sistemos koncepcija yra kova už komunizmą. Ji grindžiama moksliniu visuomenės vystymosi dėsnių pažinimu. Todėl komunizmo idėjos adekvatiškai atspindi objektyvią žmonių visuomenės vystymosi tendenciją. Būdama objektyvaus besivystančios socialinės tikrovės atspindėjimo visuma, komunistinė ideologija yra mokslinė sistema, kurioje tarp idėjų ir pažiūrų, iš vienos pusės, ir socialinės tikrovės, iš kitos, nėra didelių nukrypimų ir principinių prieštaravimų. Tai galiausiai ir nulemia sąmoningą tarybinių žmonių pažiūrą į komunizmo statybą. Tačiau tai dar nereiškia, kad toks ideologijos ir mokslo santykis savaime išsprendžia visus sąmoningumo formavimosi proceso klausimus.

² V. I. Leninas, Raštai, t. 1, p. 117.

³ «Архив К. Маркса и Ф. Энгельса», т. 2, 1933, стр. 161.

Žmonių gyvenimo tiesioginių socialinių sąlygų įtakoje formuojasi socialinė psichologija. K. Marksas yra suformulavęs teiginį, kuriuo apibrėžiamas metodologinis socialinės psichologijos aspektas. Jis rašė: „Ant įvairių nuosavybės formų, ant socialinių egzistencijos sąlygų iškyla ištišas įvairių ir savotiškų jausmų, iliuzijų, sąvokų ir pasaulėžiūrų antstatas. Visa klasė kuria ir formuoja visa tai, remdamasi savo materialinėmis sąlygomis ir atitinkamais visuomeniniais santykiais“⁴.

Socialinė psichologija susiklosto kaip tiesioginis kasdieninių žmonių gyvenimo sąlygų atspindėjimas. Materialinės ir politinės žmonių gyvenimo sąlygos socialinėje psichologijoje dar nesujungtos į nuoseklią teoriją. Tos sąlygos joje ne tiek suvokiamos, kiek pergyvenamos simpatijų ir antipatijų, įvairių įpročių pavidalu. Socialinė psichologija susiklosto stichiškai socialinių grupių, sluoksnių, klasių ir nacijų gyvenimo sąlygų betarpiškos patirties pagrindu. Antra vertus, socialinė psichologija tam tikru mastu apibendrina tiesiogines mintis apie socialinę tikrovę, iškel-dama naujus jos vertinimus bei tiksius. Socialinės psichologijos sričiai priskirtini ir atskiri priešiški ideologijų momentai, randą dirvą atskirų žmonių sąmonėje.

Analizuojant socialinės tikrovės ir sąmoningumo santykį, yra svarbu išsiaiškinti sąmoningumo sąvoką. Mūsų mokslinėje literatūroje tarp sąvokų „sąmoningumas“ ir „sąmonė“ skirtumo iš esmės nedaroma. Tuo tarpu tai sąvokos su skirtingu turiniu; jas atskleidus, sudaromos naujos galimybės tiksliau organizuoti auklėjamąjį darbą.

Sąmonė paprastai suprantama kaip visuomeninės būties atspindys. Tačiau sąmonei būdinga ne tik atspindimoji, bet ir kūrybinė funkcija. Pažinti reiškiniai, gamtos ir visuomenės vystymosi dėsningumai nėra pasyvios žinios, jos aktyviai naudojamos žmogaus gamybinėje ir visuomeninėje veikloje. Todėl ypač svarbu atskleisti kūrybinę sąmonės funkciją ir nustatyti jos formavimosi kelius.

V. Leninas rašė, kad „žmogaus sąmonė ne tik atspindi objektyvųjį pasaulį, bet ir jį kuria“⁵. Sąmonė visada yra aktyvi, ji — aktyvios žmogaus veiklos rezultatas. Sąmonė yra pagrįsta visuomenine praktika, jos pažadinama, jos pagrindu vystosi ir joje materializuojasi. Sąmonė — aktyvus objektyvaus pasaulio atspindys. Sąmonės aktyvumas yra jos imanentinė savybė. Sąmonės savybė sąlygoti ir žadinti žmogaus veiklą, pertvarkant gamtą ir visuomeninį gyvenimą, yra sąmonės aktyvioji kūrybinė funkcija. Ši funkcija išreiškia ir sąmoningumo esmę.

Antra vertus, ir atspindimoji, ir aktyvi kūrybinė sąmonės funkcijos turi būti suprantamos kaip vienos ir tos pačios sąmonės kokybės, kaip

⁴ K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. 1, Vilnius, 1949, p. 222.

⁵ V. I. Leninas, Raštai, t. 38, p. 197.

visuma, nusakanti sąmonės esmę. Sąmonė yra vieninga, nėra sąmonės, tik atspindinčios arba tik aktyviai veikiančios objektyvųjį pasaulį. Atspindimoji ir aktyvioji sąmonės funkcijos sąlygoja viena kitą ir yra dialektinėje vienybėje. Todėl sąmoningumas gali būti nagrinėjamas tik kaip aktyvioji vienos ir tos pačios sąmonės pusė.

Sąmoningumas turi visą eilę aspektų. Sąmoningumu pirmiausia apibūdinama žmogaus veikla kaip įsisąmoninta, suvokta veikla. Šiuo požiūriu žmogaus santykis su realiąja tikrove iš esmės skiriasi nuo instinktyvaus gyvulių santykio su juos supančiu pasauliu. Šia prasme kiekvienos epochos, kiekvienos klasės žmogus veikia sąmoningai.

Kitas sąmoningumo sąvokos aspektas išreiškia jo aukštesnę pakopą. Žmogus veikia, pasinaudodamas pažintais reiškiniiais, objektyviais dėsniais.

Sąmoningumas šiuo aspektu turi daug pakopų, iš kurių aukščiausia yra laisvė, kaip pažintas būtinumas, sąmoninga veikla sutinkamai su pažintu būtinumu. Šia prasme sąmoningumas priešpastatomas stichiškumui.

Trečias sąmoningumo aspektas — tai aktyvus, įsisąmonintas individo santykis su visuomene, pasireiškęs tikslinga veikla, ginant kokios nors socialinės grupės, klasės ar visos visuomenės interesus. Sąmoningumas yra savo klasės (visuomenės) interesų įsisąmoninimas ir aktyvi veikla, siekiant juos realizuoti. Klasinėje visuomenėje jis pasireiškia iš esmės kaip politinis sąmoningumas.

Sąmoningumas apibendrintai yra būdinga žmogaus sąmonės savybė. Jo esmė glūdi aktyviame santykyje su socialine tikrove, tikslingame jos pertvarkyme, panaudojant visuomenės vystymosi dėsnius.

Sąmoningumo formavimosi ir vystymosi procesas yra istorinis procesas. Liaudies masės istoriniame procese vysto savo iniciatyvą ir aktyvumą, savo sąmoningą veiklą, kovodamos su juos pavergiančiomis socialinėmis jėgomis. Sąmoningumas kaip dvasinė žmogaus kokybė visuomeniniu aspektu giliai diferencijuota. Istoriją kuriančių žmonių sąmoningumo lygis nėra vienodas. Vieni iš jų turi gilią ir plačią mokslo žinias, didelį praktinį patyrimą, kiti jų turi mažiau. Sąmoningumas gali remtis ir politine praktika, revoliucine-pertvarkomąja veikla.

Taigi socialinė tikrovė ir sąmoningumas visada yra dialektinėje sąveikoje. Toks metodologinis socialinės tikrovės ir sąmoningumo esmės supratimas leidžia giliau išanalizuoti komunistinio sąmoningumo formavimo dėsningumus.

Sąmoningumo formavimosi ir raidos procesas yra istorinis procesas. Šiame kontekste nuolat kinta ir atskiro žmogaus sąmonė. Kiekvienas žmogus yra susijęs su tam tikromis gyvenimo sferomis, stebi jas ir analizuoja, per įvairius masinės komunikacijos kanalus patirdamas ideologijos poveikį, išklausydamas savo draugų, pažįstamų, giminių nuomonę. Šioje

socialinių reiškinių vertinimo įvairovėje jis turi rasti, kas jam artima, kas derinasi su jo žmogiškuoju „Aš“.

Susidūręs su faktais ir vertinimais, kurie prieštarauja jo pažiūroms ir principams, žmogus ieško atsakymo, samprotauja ir dažniausiai pagal tai, kokie argumentai jam pasirodo labiausiai pagrįsti arba labiau atitinka jo įsitikinimus,—daro vieną ar kitą sprendimą. Bet šis sprendimas, kaip konkretaus reiškinių įvertinimas, nebūtinai visada bus teisingas, moksliskas.

Neretai kyla klausimas, kodėl kartais žmogus, gimęs Tarybų šalyje, baigęs tarybinę mokyklą, pasuka nusikaltimų keliu. Beveik visada tai paaiškinama labai paprastai: pateko į buržuazinės ideologijos įtaką, buvo linkęs lengvai perimti buržuazines atgyvenas. Tačiau tokia išvada neatmeta prielaidos, kad pačioje socialinėje tikrovėje turėjo būti elementų, skatinančių priešišką ideologiją. Kita vertus, iškyla mokslo žinių ir sąmoningumo santykio klausimas. Reikia pasakyti, kad greta kryptingo sąmonės formavimosi vyksta gaivališkas pažiūrų, idėjų, elgesio principų formavimosi procesas. Abu šie procesai yra tarpusavyje susiję.

Ir štai kodėl: visuomeninė būtis keičiasi greičiau už sąmonę. Taip yra todėl, kad nauji santykiai, pasikeitusios būties sukelti iškiniai turi būti suvokti, jau jiems atsiradus ir egzistuojant. Žmonės jaučia tuos pakitimus, samprotauja apie juos. Empiriniai samprotavimai, mintys ir vaizdiniai papildoma mokslinėmis žiniomis, persipina su jomis, tuo būdu vis labiau artėdami prie tiesos, prie tikslaus šio reiškinių atspindėjimo ir suvokimo. Tačiau negalima neigti ir to fakto, kad subjektyvūs socialinės tikrovės vaizdiniai ne visada tapatūs pastarajai.

Pirmiausia, kaip ir visame pažinimo procese, čia yra gnoseologinės priežastys. Esmė ir reiškinys nesutampa. Reiškinyje išreiškia esmę tik iš dalies, nepilnai. Tai ypač būdinga socialinių reiškinių pažinimo procesui.

Antra, nė viena ekonominė formacija, taip pat ir socializmas, negimsa idealiu pavidalu. Kaip pabrėžė dar K. Marksas, ji turi senosios visuomenės apgamus. Socialistinė visuomenė tam tikrais saitais susijusi su senąja visuomenine santvarka. Šie ryšiai kaip tik pasireiškia žmonių sąmonėje, jų gyvenimo būde, tradicijose, mintyse, visuomeninėje psichologijoje.

Be to, socialistinė visuomenė nėra tikslus, idealus teorinio socializmo modelio įgyvendinimas. Kad ir koks idealus yra jo teorinis planas, jis negali numatyti visų konkrečių socialinės raidos apraiškų. Pats gyvenimas visada daro pataisas teoriniame ateities paveiksle.

Kadangi, kuriant socializmą, senosios santvarkos likučius tenka nugaltėti visose socialinės tikrovės sferose, tai tiek, kiek naujos visuomenės kūrimas susijęs su subjektyvia žmonių veikla, yra realių galimybių pažeisti ir pačius socializmo principus. Ryškiai tai rodo asmenybės kulto

laikų subjektyvizmas, iškreipęs ne tik mokslinio socializmo principus, bet ir sukėles atitinkamą socialinės tikrovės traktavimą. Klaidingas teorinis praktikos apibendrinimas sukelia prieštaravimus ir socialinės tikrovės pažinimo procese, ir pačioje visuomeninio gyvenimo pertvarkymo praktikoje. Tai ypač akivaizdžiai pasireiškė atskirose mūsų gyvenimo sferose. Pažeistas materialinio suinteresuotumo principas, organizacinės klaidos, demokratijos suformalinimas, neūkiškumas yra veiksniai, kurie padarė didelį poveikį žmonių sąmoningumo formavimuisi. Nukrypimai nuo teorinių socializmo principų, klaidingas socializmo statybos rezultatų vertinimas sudaro ir neigiamų visuomenės reiškinių, ir priešiškos ideologijos dirvą.

Žinoma, neturime pamiršti, kad pasaulėžiūros formavimuisi, socialinės tikrovės vertinimui tam tikrą įtaką daro ir priešiška buržuazinė ideologija. Neišspręsti socialistinės visuomenės prieštaravimai, klausimai, į kuriuos laiku nedavė atsakymo mūsų informacijos šaltiniai, yra tos aplinkybės, dėl kurių iš dalies ir tenka kalbėti apie buržuazinės ideologijos poveikį tarybinių žmonių sąmonei.

Svarbus yra ir sąmoningumo lygio įtakos socialinei tikrovei klausimas. Sąmoningumo poveikis socialinei tikrovei pasireiškia ir tuo, kad jo dėka žmonių veikla iš stichiškos gali tapti tikslinga. Žmogaus pastangoms pakeisti socialinę tikrovę sąmoningumas suteikia tikslingą pobūdį. Kuo sąmoningesni žmonės kuria socialinę tikrovę, tuo efektyvesni jų veiklos rezultatai visose materialinių ir dvasinių vertybių kūrimo srityse. Todėl komunistinio sąmoningumo ugdymas yra ypač svarbus auklėjamojo darbo uždavinys.

Pats auklėjimo procesas yra visų pirma tam tikros žinių sumos įsisavinimas. Tai ne tik žinios, aiškinančios gamtą ir jos reiškinius, visuomenę ir jos raidą, bet ir žinios, apibūdinančios žmogaus elgesį. Dar Sokratas yra kalbėjęs, kad gero darymas — tai žinojimas; norint drąsiai elgtis, reikia žinoti, kas yra drąsa. Panašiai sakė ir N. Černyševskis — žmogus nukrypsta nuo gėrio dėsnių, daro nusikaltimus, tik nežinodamas šių dėsnių, jų prasmės ir reikšmės. Be abejo, tai tik viena klausimo pusė.

Jeigu žinojimas lemtų visus žmonių poelgius, tai spręsti komunistinės ateities žmogaus auklėjimo uždavinį būtų kur kas paprasčiau ir lengviau. Deja, gyvenime nemaža faktų, kai ir žinojimas nepadeda žmonėms išvengti nusikaltimų, nepadaro jų pilnaverčiais visuomenės nariais. Nekalbant apie žinojimą, kalbėti apie sąmoningą veiklą, gerą elgesį būtų visai beprasmiška. Tačiau kartais įgytos žinios lieka nuošaly, nesąlygoja žmogaus veiklos.

Kodėl taip būna? Pagrindinė priežastis yra ta, kad įgytos žinios kartais lieka pasyvus atspindys, netampa jėga, reglamentuojančia žmogaus veiklą, netampa sąmoningumu. Vadinasi, asmenybė vystėsi taip, kad

šių žinių negalėjo modifikuoti į asmenines savybes, tos žinios nesiderino su vidiniu pasauliu, kurio raida vyko ankstesnių konkrečios socialinės tikrovės faktų ir idėjų pagrindu. Kitais žodžiais tariant, tos žinios netapo žmogaus įsitikinimu. V. Bielinskis apie tai rašo: „Idėja, perskaityta arba išgirsta, ir, gal būt, deramai suprasta, bet netapusi jūsų savastimi, neatsispindėjusi jūsų asmenybėje, yra negyvas kapitalas...“⁶

Tikrovės teikiami išpūdžiai, pergyvenimai priklauso ne nuo logikos ir psichologijos dėsnų, o nuo to, į kokią būklę žmogų yra pastačiusios jo socialinės padėties sąlygos. „Idėjos, jausmai ir tikėjimai,—rašė G. Plechanovas,—harmonizuojausi pagal savo ypatingus dėsnius. Bet šiuos dėsnius paleidžia į darbą išorinės aplinkybės, neturinčios nieko bendro su šiais dėsniais“⁷.

Sąmoningumo formavimosi prielaida yra žinių virtimas įsitikinimais, poreikio vadovautis šiais įsitikinimais kasdieniniame gyvenime susidarymas. Sąmoningumas atsiranda tada, kai žinios, kurias turi žmogus, mokslinės pasaulėžiūros principų pagrindu virsta jo tikrosiomis, asmeninėmis pažiūromis į pasaulį.

Įsitikinimas—tai gilus mokslinėmis žiniomis ir praktiniu patyrimu, gyvenimo mokykla pagrįstas žmogaus tikėjimas idealais, kurių jis siekia gyvenime. Štai ką šiuo klausimu rašo K. Marksas: „...Idėjos gi, kurios užvaldo mūsų mintis, pajungia sau mūsų įsitikinimus ir kurioms protas prikausto mūsų sąžinę,—tai ryšiai, kurių negalima nutraukti, neperplėšus savo širdies...“⁸

Vadinasi, kad žinios taptų įsitikinimais, neužtenka jas įsisavinti, išiminti, jos turi savotiškai kokybiškai pasikeisti santykyje su asmenybe.

Auklėjamasis darbas sėkmingas gali būti tik tada, kai auklėjimo procese įgytas tiesas žmogui patvirtina jį supanti socialinė tikrovė. „Neužtenka,—pažymėjo K. Marksas,—kad mintis veržtųsi išikūnyti tikrovėje, pati tikrovė turi veržtis į mintį“⁹. Jei tikrovė nepatvirtina idėjų, patenkančių į žmogaus sąmonę iš išorės, tuomet iškyla nepasitikėjimas auklėtojais ir pačiu auklėjimu, žmogus pats stengiasi išsiaiškinti jį supančius reiškinius.

Socialinė tikrovė ir sąmoningumas yra betarpiškai susiję. Socialinė tikrovė yra tas realus pagrindas, kuris brandina sąmoningumą. Socialinės tikrovės bazėje vystosi ir ideologija. Todėl ir auklėjamojo darbo sėkmę didele dalimi lemia tai, kokia reikšmė sąmoningumo formavimosi procese skiriama objektyvios socialinės tikrovės poveikiui.

⁶ В. Белинский, Собр. соч., т. 3, М., 1948, стр. 798.

⁷ Г. Плеханов, Избранные философские произведения, т. 3, стр. 665.

⁸ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. 1, стр. 118.

⁹ Ten pat, p. 423.